

This article was published in 2004 in: Kajkavci Vedešina i Umoka, Zbornik radova regionalne konferencije "Kajkavci med gradišćanskimi hrvati", 15-36. Budapest: Croatica. The text published by Croatica contains a great number of printer's errors, especially where accented vowels are concerned. Therefore it is better to consult the pdf-text given here. In order to make reference and citation possible, I have indicated the page numbers in the Croatica publication in square brackets ([1], [2], etc.), for the main text and the footnotes separately. P.H.

[15] O razvitku govora Hedešina i Homoka

Peter Houtzagers

1 Uvod

Godine 1985. počeo sam se zanimati za govor Hedešina i Homoka (dalje u tekstu također "He" i "Ho")¹ te sam po prvi put posjetio ta dva sela. Kao prvo, fascinirao me je njihov položaj kajkavske oaze usred gradišćanskog čakavskog i štokavskog te sam se upitao hoće li biti moguće utvrditi otkuda taj govor vuče svoje podrijetlo. To bi moglo pridonijeti rekonstrukciji (srpsko-)hrvatske dijalektološke karte iz doba prije masovnih migracija prouzročenih osmanlijskim osvajanjima na Balkanu. Povrh toga iznenadila me je činjenica da se tom govoru u dijalektološkoj literaturi posvećivalo relativno mnogo pozornosti, s tim da su dostupni izvori bili prilično proturječni. Radi se uglavnom o vokalnom sustavu današnjega govora i o načinu njegove korespondencije s vokalima za koje se smatra da su postojali u ranijim razdobljima. Osim toga, izgleda kao da govoru nedostaju neke osobitosti koje se smatraju općekajkavskima.² S mojim prvim posjetom znatiželja mi nije bila zadovoljena, a postalo mi je jasno da govor prilično brzo izumire pa da se ne smije predugo čekati želi li se za znanost sačuvati ikakva značajnija količina materijala. Stoga sam sljedećih godina (do 1994.) još tri puta na nekoliko tjedana posjetio Hedešin i Homok. Skupio sam dovoljno dijalektološkog materijala za izdavanje monografije o tom govoru, koja je izdana 1999.

U ovome članku bit će riječi o nekim aspektima povijesnog razvoja ovoga govora. U prvom redu razmatra se vokalni sustav (t. 2). Fonetska realizacija vokala prilično je varijabilna, što je kod nekih autora – pogotovu kod Kolarića (1973., 1976.) te Brozovića i Lisca (u Ivić et al. (ed.) 1981.) – rezultiralo pretpostavljenim sustavom s mnogo više vokalnih fonema nego što ih po mom mišljenju ima. Slijedi (t. 3) pregled povijesnog razvitka vokalnog sustava. Pro[16]motrit će se suodnošaj vokala s onima za koje se može pretpostaviti da su

¹ [15]U literaturi se uglavnom koriste nazivi "Vedešin" i "Umok". Sami stanovnici, međutim, svoja sela nazivaju "Hedešin" i "Homok", pa će se ti nazivi koristiti i u ovome članku.

² Na drugome mjestu (1999: 28) pisao sam o radovima drugih autora o He i Ho. Ovdje ću samo kronološki navesti jezikoslovne publikacije koje se u potpunosti ili djelomično bave narječjem Ho i He: Ivšić 1971: 745, 762-763 (publikacija jednog mnogo ranijeg rada), Ivić 1961-1962, Neweklowksy 1969, Brabec 1970, Kolarić 1973, Kolarić 1976, Neweklowksy 1978, Brozović i Lisac (u Ivić et al 1981), Brabec 1982, Neweklowksy 1982, Lončarić 1982 (karta), Houtzagers 1987, Houtzagers 1988, Ivić 1990, Lončarić 1990, Houtzagers 1991, Nyomárkay 1992, Lončarić 1996, Houtzagers 1996, Houtzagers 1999, Houtzagers 2000.

postojali u kasnoj praslavenskoj fazi. Pokušat ću pokazati da se ti odnosi razlikuju od sličnih odnosa u drugim kajkavskim narječjima – gdje su vokali koji su se izvorno razlikovali samo po dužini u svom razvitku stekli i razliku u kvaliteti – ali da su unatoč tome pravilne. Može se zaključiti da je na ovaj govor primjenjiva hipoteza o podrijetlu s periferije kajkavštine te da se ne mora odmah pomisliti na miješanje dijalekata. Zatim se (t. 4) razmatra najpoznatija hipoteza o podrijetlu stanovnika Hedešina i Homoka (“teorija Velike”). Mišljenja sam da se teorija Velike u ovom trenutku ne može nepobitno dokazati, ali vjerujem da je održiva. Uostalom, nedavno otkriće starih dokumenata iz Hedešina i Homoka u Madžarskom državnom arhivu (vidi 5.3.2) ukazuje na mogućnost nalaženja novih naznaka o podrijetlu govora. Na kraju (t. 5) reći će se nešto i o jezičnim utjecajima madžarskog i drugih varijanata hrvatskog na govor Hedešina i Homoka. U mnogim slučajevima nije moguće odrediti razdoblje (prije ili poslije migracije) pa čak ni smjer utjecaja. Ipak postoje neke jasne tendencije.

2 Vokalni sustav

2.1 Inventar

Govor Hedešina i Homoka nema fonološke tonske opozicije, ali u naglašenim slogovima ima razlikovnu dužinu. Dužina i kratkoća naglašenih vokala označene su s [^], odnosno [`], osim u slučaju *ä*. Kod tog se vokala naglasak označuje s ['], a dužina s dvotočkom (što je rijedak slučaj).³

U naglašenim slogovima hedešinski i homočki govor imaju isti vokalni inventar, a u nenaglašenim slogovima u homočkom postoji jedan vokal više.

Naglašeni vokali u Hedešinu i Homoku

	prednji		stražnji	
	kratki	dugi	kratki	dugi
visoki	<i>ì</i>	<i>î</i>	<i>ù</i>	<i>û</i>
srednji	<i>è</i>	<i>ê</i>	<i>ò</i>	<i>ô</i>
niski	<i>'ä</i>	<i>'ä:</i>	<i>à</i>	<i>â</i>

[17] Nenaglašeni vokali u Hedešinu

	prednji	stražnji
visoki	<i>i</i>	<i>u</i>
niski	<i>ä</i>	<i>a</i>

Nenaglašeni vokali u Homoku

	prednji	stražnji
visoki	<i>i</i>	<i>u</i>
srednji	<i>ä</i>	<i>o</i>
niski	<i>a</i>	

³ [16] Kod slogotvornog *r* naglasak se obilježava na isti način ([']).

Usto postoji u tom govoru i slogotvorno *r* u naglašenim slogovima, posuđeni fonemi *ü* i *ö* (vidi 5.2.2), te neki marginalni vokali.⁴

Iz gornjih tabela slijedi da u Hedešinu ne postoji nenaglašeno *o*. Gdje se u nenaglašenim slogovima očekuje glas *o*, pojavit će se glas *u*, npr. *sälo* (Ho) ‘selo’, *sälu* (He).

2.2. Izgovor samoglasnika

2.2.1 ä

Kako naglašeni tako i nenaglašeni *ä* pokazuje u velikoj mjeri fonetsku varijabilnost:

- U Homoku se *ä* uglavnom izgovara zatvorenije nego u Hedešinu. Izgovor varira između [e] i [ä], najfrekventniji alofon je [ɛ]. U Hedešinu izgovor varira između [ɛ] i [a], a najfrekventniji alofon je [ä]. Alofon [a] tipičan je u slučajevima gdje je vokal dug, kao što je u *krič'ä*: ‘viču’.
- U oba sela *ä* je najčešće zatvoreniji kad nije naglašen, osim kada se nalazi na kraju riječi. Vokal je dakle otvoreniji u oba sloga riječi *t'äbä* Asg⁵ ‘tebe’, te u prvom slogu riječi *n'äšämo* ‘nećemo’, nego u *sînäm* Isg ‘sinom’, ili u drugom slogu riječi *n'äšämo*.
- Zaključimo: maksimalni stupanj otvorenosti postiže se u Hedešinu kod dugog *ä*, kao npr. u *krič'ä*:, čija se kvaliteta ne razlikuje od kvalitete mađar[18]skoga *á*, dok je minimalni stupanj otvorenosti u Homoku u nenaglašenom nefinalnom položaju kao npr. u *sînäm*.

2.2.2 ê, ô, è i ò

Naglašeni dugi srednji vokali *ê* i *ô* gotovo uvijek se izgovaraju kao silazni diftonzi ([ei], [ou]), a njihovi kratki parnjaci kao uzlazni dvoglasi ([ie], [uo]). Stupanj diftongizacije ponešto varira: neki govornici ponekad realiziraju *ê* i *ô* kao jednoglase, a ponekad čak kao duge uzlazne dvoglase.⁶

2.2.3 à, â i a

Kratki, dugi i nenaglašeni *a* u Hedešinu su u velikoj mjeri labijalizirani. Tradicionalno bilježenje vokala te fonetske vrijednosti jest *â*. U Homoku je labijalizacija mnogo manja.

2.2.4 Primjedbe o bilježenju glasova

U artikulaciji spomenutih samoglasnika postoje velike varijacije. Jedan od fonetskih faktora može biti položaj u riječi, ali postoje i razlike među selima, pa čak i među pojedinim govornicima. Ovdje ne označavam te (nerazlikovne) varijacije i nastojim koliko je moguće koristiti isti način bilježenja za govore oba sela.

U sljedećim primjerima bilježit ću nenaglašeni *o* kakav se nalazi u Homoku (ukoliko se ne radi izričito o hedešinskom).

⁴ [17]U Ho se *ö* pojavljuje u tri riječi koje nisu posuđenice, npr. *čvörst* (uz *čvrst*), a Ho i He imaju zanaglasni dugi *a*, odnosno *ä* u riječima kao *nüda:j* Ho, *nüdü:j* He ‘onuda’.

⁵ U tekstu padeže označavam velikim početnim slovom, jedninu kraticom "sg", a množinu "pl".

⁶ [18]Ovu zadnju realizaciju smatram novijom pojavom pod utjecajem mađarskog i susjednih čakavskih dijalekata (vidi Houtzagers 1999: 57-58).

2.3 Distribucija

U višesložnim riječima, kratki je vokal u zadnjem slogu u načelu nenaglašen. Gdje je izvorno bio naglašen, naglasak se povukao. Tako je nastala akcenatska alternacija tipa: *Bòžić*, Gsg *Božića*, *vòda*, Gsg *vodê*. Postoje i rijetke iznimke: *kadè(n)* ‘gdje’, *ovdè* ‘ovdje’, *ondè* ‘ondje’⁷ i imperativi tipa *don'äs* ‘donijeti’ (usporedi infinitiv *dònäs*).

Fonem *'ä:* ima ograničenu distribuciju:

- u riječi *vä:k* ‘odmah’;
- u naglašenim nastavcima trećeg lica množine prezenta tipa *krič'ä:* ‘vikati’, *väj'ä:* ‘kazati’;
- u slučajevima gdje je izvorno dugo ili kratko **a* ispred tautosilabičnog *j* prešlo u *ä:*, npr. *zä:jt* ‘zaći’, *nä:j/näj* ‘nemoj’. [19]

3 Razvoj vokalnog sustava

3.1 Polazni sustav

Vokalni sustav Hedešina i Homoka moguće je izvesti iz sljedećeg kasno-dijalektalnog praslavenskog sustava⁸:

<i>i</i>				<i>u</i>					
	<i>e</i>		<i>ɔ</i>	<i>o</i>		<i>eN</i>	<i>oN</i>	<i>l</i>	<i>r</i>
		<i>ě</i>		<i>a</i>					

U jednom ranijem radu (1996) pokušao sam pokazati kako se vokalni sustav He i Ho, baš kao i kod ostalih poznatih kajkavskih govora, može izvesti iz prakajkavskog vokalnog sustava koji datira iz kasnijeg razdoblja od ovoga gore navedenoga. Razvoj do današnje situacije tamo je stupnjevito prikazan. Ovdje ću ga prikazati samo u važnijim crtama.

Samoglasnici iz gornje sheme mogli su biti dugi ili kratki te – pod naglaskom – uzlazni i silazni. Kasnije se *ě* pomaknuo između *e* i *i*, a niz pomaka i izjednačenja rezultiralo je nestankom **ě*, **ɔ*, **eN*, **oN*, **l* i nenaglašenog **r* kao posebnih vokalnih fonema (jedino rezultat izjednačenja **ě* i **ɔ* daje najčešće poseban refleks u naglašenim slogovima: *è*) te promijenjen položaj preostalih vokala u samoglasničkom trokutu.

Nadalje, tonske opozicije su nestale, kao i dužinske u nenaglašenim slogovima.

Naglasak s kratkih krajnjih slogova se povukao (vidi 2.3).

Za relativnu kronologiju zadnjih dviju pojava postoje naznake. Izvorni dugi prednaglasni **a*, **i* i **u* u dijalektu se reflektiraju kratko, npr. *dečàka* < **deča:kà*, *pìtat* < **pi:tàt*, *pùhat* < **pu:hàt*. Stoga možemo pretpostaviti da je skraćivanje prednaglasne dužine prethodilo povlačenju naglaska: *dečàka* < **dečakà* < **deča:kà*, *pìtat* < **pitàt* < **pi:tàt*, *pùhat* < **puhàt* < **pu:hàt*.

O nastanku dvoglasnog izgovora glasova *ê*, *ô*, *è* i *ò* može se reći sljedeće: nasuprot izvorno dugim prednaglasnim **a*, **i* i **u* (vidi prethodni odlomak) izvorno dugi **ě*, **eN*, **l* i **oN* imaju dugi refleks: *cêpat* < **cě:pàt*, *kôpat sâ* ‘kupati se’ < **koN:pàt seN*. Dakle, u vrijeme skraćivanja prednaglasne dužine već

⁷ *kadè(n)* je izniman i po refleksu poluglasa **ɔ*. Uz navedene oblike s naglaskom na krajnjem slogu postoje također *dè(n)*, *òvdä(n)* i *òndä(n)*.

⁸ [19] Iz tipografskih razloga nisam koristio diakritičke znakove za označavanje slogotvornih *l* i *r* te oba nazalna vokala. Poluglas *ɔ* označava u shemi središnji vokal (šva) koji je izveden od **ɔ* i **ɔ*.

je postojala razlika u kvaliteti (silazni dvoglasnički prema uzlaznom dvoglasničkom) između dugog i kratkog **e* i **o* te je zato spriječeno izjednačenje kratke i duge varijante ovih glasova. Iz toga slijedi ovakva kronologija:

- 1 nastanak dvoglasa (vjerojatno prije migracije u današnje prostore),⁹ [20]
- 2 skraćivanje predglasnih dužina,
- 3 povlačenje naglasaka s kratkih krajnjih slogova.

3.2 Shema vokalnog sustava iz povijesne perspektive

U sljedećem dijagramu prikazano je na koji se način stari vokali u naglašenim slogovima obično reflektiraju u današnjem govoru Hedešina i Homoka.

Naglašeni vokali u He i Ho

<i>i</i>	<	<i>*i</i>	<i>*i:</i>	>	<i>î</i>
<i>ä</i>	<	<i>*e</i> <i>*eN</i>	<i>*e:</i> <i>*eN:</i>	>	<i>ê</i>
<i>e</i>	<	<i>*ě</i> <i>*b</i>	<i>*ě:</i> <i>*b:</i>	>	<i>â</i>
<i>a</i>	<	<i>*a</i>	<i>*a:</i>		
<i>o</i>	<	<i>*o</i> <i>*oN</i>	<i>*o:</i> <i>*oN:</i>	>	<i>ô</i>
<i>u</i>	<	<i>*l</i> <i>*u</i>	<i>*l:</i> <i>*u:</i>	>	<i>û</i>

U shemi nisu navedeni:

- fonem *ä*: koji se rijetko pojavljuje (vidi 2.3 i Houtzagers 1996: 134-146);
- kombinacija **vb*, koja, kao u svim kajkavskim govorima, prelazi u *vu*, npr. *Vûzem* 'Uskrs' i prijedlog *vu* 'u';
- kombinacije naglašenog **a* (dugog i kratkog) + *m* ili *n*: u ovom govoru one su dale *ôm* i *ôn*: *igrôm* 'igram', *dôn* 'dan'.

Struktura sheme jasno pokazuje asimetriju današnjeg sustava u pogledu refleksa starih vokala. Izvorno dugi vokali razvili su se različito od izvorno kratkih. Vokali koji su međusobno bili dugi i kratki parnjaci nisu to uvijek i danas, a i slučajevi izjednačenja vokala izgledaju na lijevoj strani drugačije nego na desnoj. Unatoč tome, današnji se sustav kroz nekoliko prirodnih razvojnih stupnjeva može izvesti iz prakajkavskog (vidi Houtzagers 1996), a tako gledano refleksi jedva da pokazuju neke nepravilnosti – ako ne računamo ograničene slučajeve posuđivanja iz drugih dijalekata (vidi 5.3.3). Ipak valja pretpostaviti [21] da je ova varijanta kajkavskoga ubrzo nakon prakajkavskog razdoblja krenula vlastitim razvojnim putem (vidi Houtzagers 1996: 125).

Vokali u nenaglašenim položajima mogu se načelno izvesti iz lijeve kolone gornje sheme. U nenaglašenim slogovima postoji u Homoku jedan vokal manje: gdje bismo očekivali *e*, nalazimo *ä*:

⁹ U hrvatskom i mađarskom koji se govori u okolici današnjeg područja ovoga govora dugi su srednji vokali uzlazno dvoglasni, a nije vjerojatno da bi se u lingvističkoj okolini tako malog dijalektalnog područja mogla razviti dijametralno suprotna pojava (u smjeru silaznih dvoglasa).

Nenaglašeni vokali u Ho

<i>i</i>	<	* <i>i</i>
		* <i>e</i>
		* <i>eN</i>
<i>ä</i>	<	* <i>ě</i>
		* <i>b</i>
<i>a</i>	<	* <i>a</i>
<i>o</i>	<	* <i>o</i>
		* <i>oN</i>
		* <i>l</i>
<i>u</i>	<	* <i>u</i>

U Hedešinu postoje još dvije dodatne posebnosti:

- nenaglašeni *o* postao je *u* (vidi 2.1);
- prednaglasni **b* i **ě* nisu postali *ä*, nego *i*: *kəsno* He/Ho ‘kasno’, komparativ *kišnijä* He, *dèca* ‘djeca’ He/Ho, Dsg *dicî* He (usporedi *käšnijä* Ho, Dsg *däcî* Ho).

3.3 Primjeri

Ovdje ću se ograničit na primjere s naglašenim vokalima.

<p>*<i>i</i> <i>kitica</i> ‘cvijet’, <i>čist</i></p> <p>*<i>i</i>: <i>sîn</i>, <i>živim</i>, <i>dîm</i></p> <p>*<i>u</i> <i>čûdim sä</i>, <i>slûšamo</i></p> <p>*<i>u</i>: <i>dûša</i>, <i>sûho</i>, <i>ljûdi</i></p> <p>*<i>a</i> <i>kràva</i>, <i>znàla</i>, <i>plàkal</i></p> <p>*<i>a</i>: <i>mlâda</i>, <i>jâko</i>, <i>plâčadu</i></p> <p>*<i>o</i> <i>mòkär</i>, <i>dòbro</i>, <i>mògäl</i></p> <p>*<i>o</i>: <i>kôs</i> ‘kost’, <i>pôl</i> ‘pola’</p> <p>*<i>l</i> <i>bûha</i>, <i>mûka</i>, <i>dûgo</i>, <i>pûno</i> [22]</p> <p>*<i>l</i>: <i>tôst</i> ‘tust’, <i>gôt</i> ‘vrat’, <i>smärznôtu</i> ‘smrznut’ Asg f</p> <p>*<i>ě</i>: <i>bêl</i>, <i>dêtä</i> ‘dijete’, <i>vrêmä</i></p> <p>*<i>b</i> <i>dènäs</i> ‘danas’, <i>dèska</i> ‘daska’,</p>	<p style="text-align: right;"><i>vès</i> ‘sav’</p> <p>*<i>oN</i> <i>mûka</i>, <i>nùtär</i> ‘unutra’</p> <p>*<i>oN</i>: <i>môka</i> ‘brašno’, <i>sôsäd</i> ‘susjed’, <i>môž</i> ‘muž’, <i>rôka</i> ‘ruka’, <i>zôbi</i> ‘usta’</p> <p>*<i>e</i> <i>d’äsat</i> ‘deset’, <i>ž’äna</i> ‘žena’</p> <p>*<i>e</i>: <i>lêd</i>, <i>žên</i> ‘žena’ Gpl</p> <p>*<i>eN</i> <i>gl’ädat</i> ‘gledati’, <i>t’äško</i> ‘teško’, <i>zät</i> ‘zet’, <i>j’äzik</i> ‘jezik’</p> <p>*<i>eN</i>: <i>mêso</i>, <i>zêt</i> ‘uzeti’, <i>vodê</i> ‘voda’ Gsg, <i>pêtäk</i> ‘petak’</p> <p>*<i>ě</i> <i>brèskva</i>, <i>dèlat</i> ‘raditi’,</p> <p>*<i>b</i>: <i>tâst</i>, <i>dôn</i> ‘dan’ (s <i>ô</i> < <i>a</i> ispred <i>-n</i>, vidi 3.2).</p>
---	---

4 Podrijetlo dijalekta

4.1 Opće primjedbe

Kao što je poznato, razlog je masovnih migracija Hrvata u Gradišće napuštanje velikih dijelova današnjeg Gradišća nakon turskih opsada Beča (1529.) i Köszege (1532.). Kad su se Turci povukli, mnogo je Hrvata krenulo u ta plodna područja, pogotovo s razloga što su baš Hrvatska i Slavonija bile sljedeće na udaru. Budući da je većina zemlje kako u napuštenim tako i u tada ugroženim područjima bila u posjedu malog broja veleposjednika, ova vrsta migracije bila je olakšana. Stanovništvo cijelog sela moglo je preseliti na udaljeni posjed istog feudalca.

4.2 Teorija Velike

Najpoznatiju teoriju o podrijetlu stanovništva Hedešina i Homoka nazvat ću "teorijom Velike". Po toj teoriji, preci su današnjih stanovnika Hedešina i Homoka stigli iz (okoline) utvrđenih slavonskih gradova Velike i Međuriča.¹⁰ Ti gradovi su bili – baš kao i Hedešin i Homok – posjed Tamása Nádasdyja (1498.-1562.), jednog od bogatijih i utjecajnijih Mađžara toga vremena.

Postoje dva dokumenta koji podržavaju teoriju Velike:¹¹ [23]

- 1 Izvještaj s posjeta jednog luteranskog biskupa Fertőendréd u iz 1631., gdje se spominju razni crkveni ukrasi za koje stanovnici kažu da su ih donijeli iz Velike. Fertőendréd se nalazi blizu Hedešina i Homoka, a bio je i posjed Tamása Nádasdyja. Citiram:

Vaygon egy kelyh, tiszta ezüst aranyozott mind patinájával együtt, melyet régi eleik Velikéből magukkal hoztak, anno Domini 1515. csináltatván. Vaygon ugyan onnéjd hozott régi keszkenyő reá való, kin az régi betükkel tótul vaygon carmasin selyemmel ki varrva Istennek tiz parancsolatja. Vaygon más himes reá való keszkenyő is, és egy oltárta való kék selyemmel szőtt, két szélben való abrosz (Stromp 1907: 16).

Prijevod: Postoji kalež od čistog srebra, pozlaćen i potpuno prekriven patinom, koga su njihovi preci donijeli iz Velike, a izrađen je 1515. Tu je i pripadajuća mu prostirka, donesena iz istoga mjesta, na kojoj je starim slavenskim slovima izvezeno deset božjih zapovijedi u grimiznoj svili. Ima još jedna prostirka s vezom koja ide uz prvu te oltarna prostirka od plave svile koja se sastoji od dvije našivene prostirke.

- 2 Pismo Tamása Nádasdyja barunu Ungnadu iz 1538., u kojem govori kako je poklonio nešto zemlje u Mađžarskoj stanovništvu gradića iz okolice Velike, jedinim preostalim stanovnicima iz kraja oko Velike i Međuriča. Citiram:

... mea autem bona iam omnino pereunt, ita ut iam in pertinentiis castrorum Welyke et Megeryche nec vnicum quidem colonum habeo preter oppidulum sub castro Welike situm, de quo heri venerunt nuncii oppidanorum petentes, vt illis hic in Hungaria aliquam terram darem, quod et feci, et combusto oppido eos educam, ne ibi cum uxoribus et liberis pereant (Šišić 1915: 227).

Prijevod: ... a moja su pak dobra već sasvim propala, tako da više nemam ni jednoga kmeta od onih što pripadaju utvrdama Velike i Međuriča, osim varošice smještene pod utvrdom Velike, odakle su jučer došli glasnici žitelja tražeći da im ovdje u Ugarskoj dadem neku zemlju, što i učinih, te da ih izvedem iz spaljenog naselja, da ondje ne izginu sa ženama i djecom.

¹⁰ [22]U Hrvatskoj, a i u samoj Slavoniji, postoji više gradova i sela s imenom Velika. Velika o kojoj se ovdje govori naziva se i "Kraljeva Velika". Velika i Međurič postoje još uvijek i nalaze se u općinama Novska i Kutina.

¹¹ Izvorni dokumenti nalaze se u Nacionalnoj biblioteci Széchenyi te u Mađžarskom državnom arhivu u Budimpešti. Reprodukcijske su objavljene u Houtzagers 1999: 22-23. Prvi dokument je između ostalog objavljen u Stromp 1907, a drugi u Šišić 1915.

4.3 Argumenti za i protiv teorije Velike

Čak ako i pretpostavimo da stanovništvo potječe s nekog Nádasdyjevog posjeda u Slavoniji ili Hrvatskoj, postoji jedna jasna slaba točka u teoriji Velike po kojoj nije dokaziva izravna veza između Velike i Međuriča s jedne, i Hedešina i Homoka s druge strane. Prvi ovdje navedeni izvor pokazuje vezu između Fertő[24]endrédá i Velike, ali stanovništvo Fertőendrédá i stanovništvo Hedešina i Homoka ne moraju neophodno imati i zajedničko podrijetlo: Tamás Nádasdy imao je velik broj posjeda u Hrvatskoj i Slavoniji otkuda je moglo doći stanovništvo Hedešina i Homoka. Drugi izvor je još slabiji dokaz. Tu se samo ukazuje na općenitu vezu Velike i Međuriča s Mađarskom: Tamás Nádasdy posjedovao je vrlo mnogo sela u Mađarskoj, raširenih po gotovo cijeloj državi. Ljudi o kojima se govori u drugom izvoru mogli su se raspodijeliti u Fertőendrédá i po nekim drugim selima, među kojima nisu morali biti Hedešin i Homok.¹²

Unatoč tomu, teorija je prihvatljiva. Pavičić (1953: 208) spominje sedam Nádasdyjevih posjeda u blizini Soprona u kojima se može dokazati prisutnost hrvatskoga stanovništva već 1537.: Nagycenk, Hedešin, Homok, Fertőendréd, Sopronkövesd, Lövő i Sopronszécseny. Sve su to mala sela u neposrednom susjedstvu: najveća međusobna udaljenost iznosi 15 kilometara. Najjednostavnija je hipoteza da ovo hrvatsko stanovništvo dolazi iz istog kraja, a to se slaže s općom slikom o gradišćanskom hrvatskom: tipovi hrvatskoga jezika nisu tek tako raštrkani, to su odreda kompaktna, lingvistički homogena područja. Postoji i jedan količinski argument. Kraj u kojem je bila Velika bio je gusto naseljen (po Pavičićevim procjenama iz 1953.: 10.000 do 20.000 stanovnika). Čak i uz pretpostavku da ih je bilo samo 10.000 te da je tek trećina preživjela turske upade, krenula u novi životni prostor i tamo dospjela, Fertőendréd nije mogao biti dovoljno velik da primi toliki broj ljudi. Mnogo je vjerojatnije da su se raštrkali po gore navedenim selima i po neznanom broju sela u istom kraju za koje nema dokaza o tako ranoj prisutnosti hrvatskog stanovništva.

S lingvističke strane može se pripomenuti sljedeće: govor Hedešina i Homoka nedvojbeno je kajkavski, ali, u usporedbi s ostalim kajkavskim govorima, ima rubni položaj. Vokalni sustav lako se može izvesti iz prakajkavskog vokalnog sustava, no mora se početi od pretpostavke da je razvoj vokala već u jednom od ranih stadija krenuo ponešto drugačijim smjerom nego u ostalim, danas poznatim kajkavskim govorima (vidi Houtzagers 1996: 124-125). S akcentološke strane također nedostaju neke osobitosti koje se smatraju općekajkavskima.¹³ Taj rubni položaj dobro se uklapa u hipotezu da se u ranom šesnaestom stoljeću prethodnik ovoga govora nalazio izvan područja na kojemu se danas govori kajkavski, i to istočno: Turci su napadali istočno i [25]južno od tog područja, a južno se govorilo čakavski.¹⁴ Naravno da je kraj istočno od današnjeg kajkavskog područja veći od okoline Velike i Međuriča.

¹² [24]Mađarski državni arhiv poslao mi je popis sa više od 100 sela koje je Tamás Nádasdy posjedovao u Mađarskoj. Ova su bila raširena po četiri kotara. Arhiv ne raspolaže preciznim popisom Nádasdyjevih posjeda u Hrvatskoj i Slavoniji, ali rečeno mi je da je u svakom slučaju Steničnjak pripadao tim posjedima. U jednom pismu Nádasdy spominje jedan drugi mađarski grad, Szerdahely, kao jedan od njegovih gradova u kojem stanovništvo pati od gladi. (Šišić, 1915: 478)

¹³ Govor nema, na primjer, jasnih pojava novog cirkumfleksa, npr. *režäm* 'režem', *mlinar* (cf. Vermeer 1983: 439-440).

¹⁴ [25]Vidi Ivšić 1971: karta nasuprot str. 798, Neweklowsky 1978: 281.

5 Jezični utjecaji

5.1 Vanjski utjecaj mađarskoga: izumiranje dijalekta

Moje istraživanje bilo je usmjereno k opisu dijalekta u govoru starije generacije. Nisam, dakle, obavio sociolingvističke poslove kao što su pobrojavanja govornika raznih dobnih skupina ili sustavna istraživanja situacija u kojima govornici tijekom razgovora prelaze s jednog jezika na drugi. Ipak bih htio nešto reći o jezičnoj situaciji u Hedešinu i Homoku, na temelju mojih osobnih promatranja, pričanja stanovnika i povijesnih izvora.

U ovom trenutku dijalekt se ubrzano povlači pred mađarskim. Možemo pretpostaviti da svi govornici hrvatskog dijalekta Hedešina i Homoka generacijama tečno govore Mađarski, ne samo zbog stoljetnog života i komunikacije s Mađarima, već i zbog crkvenih i školskih prilika u vlastitim selima. Od 1868. nema svećenika koji govore hrvatski (već su se 1832. počele naizmjenično služiti mise na mađarskom i hrvatskom), a posljednji hrvatski učitelj zaposlen je 1850.¹⁵

Unatoč toga izgleda da je donedavno položaj hrvatskoga bio prilično stabilan: moji stariji informanti (rođeni do cca. 1920.) pričali su mi da su do polaska u školu kod kuće govorili samo hrvatski, da je misa doduše bila služena na mađarskom ali kod kuće se molilo na hrvatskom. Moja najstarija informantica (rođena 1900.) rekla mi je kako s godinama bolje vlada hrvatskim nego mađarskim, drugim riječima, da joj je hrvatski očito bio “prvi jezik”.

Četrdesetih i pedesetih godina situacija se naglo promijenila. Pedesetih godina mnogi su sa svojom djecom školskog uzrasta govorili samo mađarski, što se jasno primjećuje: skoro svi govornici koji tečno govore dijalekt s velikim hrvatskim rječničkim fondom rođeni su prije 1945.

Veliku ulogu u nestajanju dijalekta ima sljedeća pojava: drugačije no nekada, većina mladih ljudi Hedešina i Homoka danas bira svoje bračne drugove izvan ta dva sela (pa i izvan drugih hrvatskih sela u okolici). Gotovo svaki brak znači dakle za dijalekt jednog govornika manje, zajedno sa svojim potomstvom.

I kod mnogo starijih govornika može se primijetiti slabije snalaženje u govo[26]renju hrvatskog dijalekta: mnogi moraju tu i tamo tražiti prikladnu hrvatsku riječ, ponekad i “posude” mađarski ekvivalent – s mađarskim ili hrvatskim gramatičkim nastavkom. Ako neki govornik želi reći ‘zvijezde’ lako se može dogoditi da kaže *čillagi ... zvézdä*. Prva je riječ sastavljena od mađarskog *csillag* ‘zvijezda’, s hrvatskim nastavkom za nominativ množine. Redovito se događa da se govornici usred razgovora potpuno prebace na mađarski.

Djelomično se to može obrazložiti sljedećim: u komunikaciji mlađih generacija dijalekt se kroz desetljeća sve manje koristi. Utjecaj masmedija također ima veliku ulogu. Naravno da se o temama (npr. politika) koje se preko medija šire na mađarskom i razgovara na mađarskom, pogotovu kad u vlastitom dijalektu nema prikladne terminologije.

Uz smanjenu lakoću govora kod zapravo dobrih govornika dijalekta, mogu se konstatirati i mnogi slučajevi varijacija kao što su:

¹⁵ U hedešinskom župnom arhivu mogu se naći podaci o svećenicima i učiteljima od 1646., odnosno 1670. godine. Osobno nisam vidio te dokumente već ih citiram (uz zahvalnost) iz bilježaka Géze Völgyija, inicijatora simpozija s kojeg potječe ovaj zbornik radova.

- U paradigmama gdje postoje izvorne dužinske alternacije: *mêd*, Gsg *m'äda/mêda*; *nôs/nòs*, Gsg *nòsa*; *jùha/jùha*, Asg *jùhu/jùhu* (iz povijesnih razloga očekivalo bi se *mêd*, Gsg *m'äda*, *nôs*, Gsg *nòsa*, *jùha*, Asg *jùhu*).
- U određenim množinskim nastavcima, npr. Dpl *kònjom/-am*, Ipl *kònji/-ami*, Lpl *kònja/-i*.¹⁶

Varijacije u jezicima i dijalektima nisu same po sebi neobične, ali s obzirom na količinu u kojoj se pojavljuju u ovom govoru mogle bi biti simptomom govornikove nesigurnosti u gramatička pravila (nekih područja) dijalekta. Ta vrsta nesigurnosti nije neobična kod jezika i dijalekata u nestajanju.

5.2 Unutarnji utjecaj madžarskoga

5.2.1 Leksikon

Osim kao “prijetnja izvana” madžarski je na dijalekt snažno utjecao i iznutra. Najjasnije se to vidi u vokabularu, ne misleći pritom na spontano posuđivanje madžarskih riječi pri slučajnom nepronalažanju hrvatske (kao npr. *čillagi* u 5.1), već na madžarske posuđenice koje imaju stalnu poziciju u vokabularu dijalekta i za koje u većini slučajeva ne postoje izvorni hrvatski ekvivalenti. Nisu to samo riječi koje se tiču madžarskog životnog konteksta, npr. Gsg *njugdija* [27] ‘mirovina’, *räpülê* ‘zrakoplov’, *gêzäš* ‘vlak’, već i primarni pojmovi kao što su *lävägê* ‘zrak’, *birka* ‘ovca’, Gsg *ajandika* ‘poklon’, Gsg *bätäkšiga* ‘bolest’, Gsg *šätämìnja* ‘kolač’, Npl *ädinjä* ‘servis za jelo’.¹⁷ Tu nisu samo novije posuđenice pa čak ni posuđenice nakon dolaska u ova područja. Madžarske posuđenice (također i u okolnim dijalektima) možemo ugrubo podijeliti na dva sloja:

- 1 Stari sloj posuđenica iz razdoblja prije doseljenja. U velikom dijelu Hrvatske i Slavonije postoje još od srednjeg vijeka dodiri između Madžara i Hrvata. Kajkavski je bio pod utjecajem madžarskog, a na okolne nekajkavske dijalekte – među kojima i na prethodnike današnjih gradišćanskohrvatskih dijalekata – utjecali su madžarski i kajkavski, koji je imao i pismenost.¹⁸ Za pretpostaviti je da nisu svi gradišćanski dijalekti ponijeli isti niz madžarskih posuđenica u svoju novu postojbinu: tako na primjer govor Hedešina i Homoka ne koristi riječ *hasnovàti* ‘koristiti’ (madž. *használ*), dok je ista u Gradišću, a i u drugim hrvatskim, pa čak i u srpskim govorima, široko rasprostanjena.¹⁹
- 2 Novi sloj posuđenica koje su gradišćanski Hrvati preuzeli iz madžarskog nakon dolaska na današnja njihova područja.²⁰

Ukoliko se želi utvrditi kojem sloju pripada određena madžarska posuđenica (što je bitno pri rekonstrukciji dijalekta iz razdoblja prije migracije) od pomoći može biti njeno značenje ili raširenost. Tako *njugdija*, *räpülê* i *gêzäš* (vidi gore) očito

¹⁶ [26] Pridjevi pokazuju sličnu varijaciju: (Dpl *-im/-am/-om*, etc.). Zanimljivo je da se u kombinacijama imenice i pridjeva u nastavku obično pojavljuje isti samoglasnik, npr. *s trimi mlâđi kònji*, *s tí nõvami kònjami*. Uostalom, neke riječi mogu preferirati određeni nastavak. U mome materijalu pojavljuje se Lpl plural tantum *zòbi* ‘usta’ jedino s nastavkom *-i*.

¹⁷ [27] Madžarski: *nyugdij*, *röpülő*, *gözös*, *levegő*, *birka*, *ajándék*, *betegség*, *sütemény*, *edény*.

¹⁸ Madžarski utjecaj na kajkavski može se trasirati u starim kajkavskim rječnicima kao što su Belosztenezc 1740. (većim dijelom napisan u sedamnaestom stoljeću) i Habledić 1670. Drugi važniji izvori su Finka (ed.) 1984-..., RHSJ 1880-1976 (iako je kajkavski tu prilično zapostavljen), Skok 1971-1974

¹⁹ Vidi npr. Tornow 1989. Riječ je poznata u He i Ho, ali ne smatra se domaćom.

²⁰ Kao što je poznato, njemačko-madžarska jezična granica nalazila se mnogo zapadnije od današnje političke granice (koja ionako postoji tek od 1921.).

spadaju u noviji sloj, a riječ poput *bät'üzän* 'bolestan' u Hedešinu i Homoku, kojom su pretrpani stari i novi kajkavski izvori, a u Gradišću je opće rasprostranjena, pripada najvjerojatnije starom sloju. Jasne pokazatelje, međutim, ni izdaleka nije lako naći, a ni povijesna fonologija puno ne pomaže.²¹

5.2.2 Fonetske prilagodbe mađarskih posuđenica

Mađarske posuđenice se u načelu potpuno prilagođavaju fonologiji dijalekta. U hrvatskom Hedešina i Homoka dugi mogu biti samo naglašeni slogovi: za zanaglasne dužine mora se dakle pronaći neko rješenje. Najčešće se naglasak pomiče na slog koji je u mađarskom dug, npr. *hatâr* 'kotar' (mađ. *határ*). Ukoliko mađar[28]ska riječ ima više dugih slogova, u hrvatskom biva izabran jedan (obično zadnji), koji čuva dužinu (te je stoga i naglašen), npr. *radijô* 'radio' (mađ. *rádió*).

Za mađarske nastavke *-ék*, *-ég* ili *-ény*, u hrvatskom stoje *-ik*, *-ig*, ili *-înj/-înj*, npr. Gsg *tajika* 'područje', (mađ. *tájék*), Gsg *bätäkšiga* 'bolest' (mađ. *betegség*), Apl *vändigä* 'gost' (mađ. *vendég*), Npl *ädînjä/ädînjä* 'sude' (mađ. *edény*), Gsg *šätämînja* 'kolač' (mađ. *sütemény*). Nisam našao potvrde ovih riječi u njihovom osnovnom obliku. Kao prvo, posebno upada u oči kvaliteta naglašenih vokala (i umjesto *e*), a zatim i dužina (uglavnom kratki umjesto dugog).²²

Isto kao i u izvorno hrvatskim oblicima, *a* (kratki ili dugi) ispred *m* ili *n* postaje *ô*: *kormônj* 'vlada' (mađ. *kormány*, vidi i 3.2).

Mađarski samoglasnici *ö*, *ü* i *ő* (primjeri sa *ű* nisu potvrđeni) u načelu postaju *ä*, *i* odn. *ê*, npr. već navedeni *gêzäš* 'vlak' (mađ. *gőzös*), *šitê* 'pećnica' (mađ. *sütő*). Ponekad se ipak zadrže *ö* i *ü* (također u riječima koje se redovito pojavljuju), tako da *ö* i *ü* možemo smatrati sporadično posuđenim fonemima: *räpülê/röpülê* 'zrakoplov' (mađ. *repülő*, regionalno i *röpülő*), Lsg *fürdêhi* 'kupalište' (mađ. *fürdő*).

U zadnjem primjeru vidimo da se, kad nakon samoglasnika slijedi morfološki nastavak, umeće glas *-h-* (ponekad i *-j-*), npr. Gsg *autôha/autôja* 'auto'. Naravno da se na mađarske riječi pridodaju hrvatski nastavci ili se mađarski nastavci zamjenjuju hrvatskima, npr. *kòsošast* 'prljav' (mađ. *koszos*), *politizàlovat* 'politizirati' (mađ. *politizál*), *füdbolazovat* (mađ. *futballozik*) 'igrati nogomet'.

Ponekad se događaju nepredvidive prilagodbe, npr. *šarabùja* 'motika' (mađ. *saraboló*), *tučêr* 'lijevak' (mađ. *tölcsér*).²³

5.2.3 Izvanleksički utjecaj mađarskog

Osim što je utjecao leksički, mađarski je na hrvatski Hedešina i Homoka utjecao i na druge načine:

- fonetska realizacija *ä*, *'ä* i *'ä:* u Hedešinu (vidi 2.2.1);

²¹ Dodatni je otežavajući čimbenik otvorena mogućnost preuzimanja mađarske posuđenice iz okolnih gradišćanskih dijalekata, a ne iz mađarskog.

²² [28]Donekle se može povući paralela s oblicima iz gradišćanskih vlaških govora *filîr*, *tanjîr*, Gsg *filîra*, *tanjîra* (Tornow 1989). Ukoliko dugouzlazni naglasak na *i* u kosim padežima ukazuje na izvornu prednaglasnu dužinu, mađarski se *í* poklapa s *ì* u He i Ho gdje su izvorne prednaglasne dužine skraćene (vidi 3.1). Istu pojavu (što se tiče naglaska) nalazimo i u He/Ho *orsâg* 'država', Gsg *orsâga*, vlaški *orsâg*, Gsg *orsâga*.

²³ Moguće je da će buduća znanstvena istraživanja naći objašnjenje za takve "nepredvidive" prilagodbe. Možda se radi o dijalekatskom ili starom mađarskom obliku, možda riječ nije posuđena iz mađarskog izravno već preko nekog drugog hrvatskog govora, možda su pri posuđivanju, osim fonoloških, imale udjela i druge pojave (npr. analogija).

- rečenična intonacija, najzamjetljivija u upitnim rečenicama. U sljedeća je dva primjera obilježen položaj vrhunca rečenične intonacije: *dòz ä ti?* "je li ti dovoljno?", *dòbru je?* "je li dobro?"; [29]
- Uporaba antecedenata prije zavisnih rečenica, npr. *šògur nàk tò väjê da njämu jä ur säjedno* 'moj šogor samo kaže da mu je svejedno', usporedi madž. *azt mondja, hogy ...* 'kaže da ...'.

Povrh toga se, po mome mišljenju, i razvoj vokalnog sustava u nenaglašenim slogovima Hedešina može objasniti utjecajem madžarskoga (vidi Houtzagers 1996: 132).

5.3 Utjecaj okolnih hrvatskih govora

5.3.1 Gradišćanski kroatizmi

Govori gradišćanskih Hrvata pokazuju velike međusobne lingvističke razlike, što je i za očekivati s obzirom na njihovo različito podrijetlo. Ipak postoje i mnoge podudarnosti. Neweklowsky (1969: 99-101) daje popis trinaest "gradišćanskih kroatizama", osobitosti koje su svojstvene svim (ili skoro svim) govorima gradišćanskih Hrvata. Jedna je od njih velik broj zajedničkih riječi, koje, općenito, postoje i u Hedešinu i Homoku, kao npr. *čùda* 'puno', *nàk* 'samo', *ur* 'već', *gòdina* 'kiša', *lòza* 'šuma', *sinòkoša* 'livada'. Iako su Hedešin i Homok jedini kajkavski dijalekti u Gradišću, koriste vrlo malo leksema koje ne dijele s ostatkom Gradišća.²⁴ Od ostalih dvanaest značajki, koje se odnose na morfologiju i (sinkronijsku i dijakronijsku) fonologiju, u Hedešinu i Homoku prisutno ih je sedam.

To su:

- Sandhi-pojava po kojoj bezvučni šumnici postaju zvučni pred zvučnim glasovima, također kad zadnji ne poznaju opreku po zvučnosti (kao što su sonanti i vokali), npr. *tò jä vidiť uš* 'to će se još vidjeti' → [vìdìduš], *n'ämram zàbit mujêga sîna* 'ne mogu zaboraviti svoga sina' → [zàbidmujêga];
 - Oblik pomoćnog glagola za tvorbu kondicionala: *bi* za sva lica jednine i množine;
 - Nesklonjiva posvojna zamjenica *njê* 'njezin';
 - Određen broj imeničkih morfoloških dočetakâ, među kojima i nastavak za Gpl *-ov*, ne samo za muški, već često i za ženski rod;
 - Gubitak imperfekta i aorista;
 - Korištenje zbirnih brojeva kao *dvèmi* (muški rod) i *dvèmä* (ženski rod).
 - Glasovna skupina *čr-* u npr. *črn* 'crn', *črv* 'crv'.
- [30] Sljedeće četiri značajke "gradišćanskih kroatizama" ne postoje u govoru Hedešina i Homoka:
- protetsko *d'* u npr. *d'ist* 'jesti' (He/Ho *jês*);
 - Nastavak *-u* (*-ju*, *-du*) za treće lice množine **svih** glagola (npr. He/Ho *väj'ä*: 'kažu');
 - Glagolski pridjev trpni (particip pasiva) tipa *napìšeno* 'napisano', *porìženo* 'odrezano' (He/Ho *napìsano*, *odrèzan*);
 - *a* → *e* (ili *ie*) u riječima kao *ries* 'rasti', *riebac* 'vrabac' (He/Ho *râst*, *râbäc*).

²⁴ [29]Npr. He/Ho riječi *futêrat sä* 'brinuti se', *šjê* 'trska (ljeti, kad je još zelena)', *hòd* (određena mjera za površinu) ne nalaze se u meni pristupačnom gradišćansko-hrvatskom materijalu (Koschat 1978, Neweklowsky 1978, Neweklowsky 1989, Tornow 1989, Benčić et al. 1991).

Jedan se gradišćanski kroatizam pojavljuje nesustavno u govoru Hedešina i Homoka:

- **b* > *a* u *màša* ‘misa’, ali ne u *mälin* ‘mlin’.

Gradišćanski kroatizmi toliko su brojni i opće rasprostranjeni da možemo pretpostaviti kako su u govorima Hedešina i Homoka barem neki od njih uzrokovani utjecajem okolnih hrvatskih govora. Postoje konkretni pokazatelji da je govor Hedešina i Homoka stoljećima bio, u načelu, "primalac" u procesu preuzimanja jezičnih osobina, što zapravo nije ni čudno uzevši u obzir njihov izolirani položaj i činjenicu postojanja književnoga gradišćankohrvatskog jezika na čakavskoj dijalektalnoj bazi.²⁵ Postoje tri takva pokazatelja o kojima će biti riječi u 5.3.2-5.3.4.

5.3.2 Stari dokumenti

Postoji određen broj dokumenata, između ostaloga iz Hedešina i Homoka, pisanih hrvatskim jezikom u razdoblju od 1661. do 1710. u kojima se mogu primijetiti jasni čakavski utjecaji. Radi se, konkretno, o šesnaest ugovora o kupoprodaji i najmu pronadenih u Madžarskom državnom arhivu i objavljenih kod Nyomárkay (1992): 12 iz Hedešina, 2 iz Homoka, 1 iz Male Cenke te 1 iz Koljnofa.²⁶

Zanimljivo je da spisi iz Hedešina, Homoka i Koljnofa jasno pokazuju lokalne dijalekatske značajke.²⁷ Tako se u dokumentu iz Koljnofa svuda susreće difton[31]gizacija koja je u tom govoru još uvijek jasno prisutna, npr. u posljednjoj rečenici *A pri tuom je bil naš susied Jure Grubić*.²⁸ U oblicima *d'imal* i *d'imenovani*²⁹ vidi se protetično *-d* o kojem je prethodno bilo riječi.

U Hedešinu i Maloj Cenki prilično redovito umjesto nenaglašenog *o* stoji *u*, npr. *ne budemu mogli* (12), *jednu oranje zemlje* (12), *ovu moju poštuвано pismu* Asg (15), *sinum*³⁰ Isg (16), *ovu pismu* (16). Danas je ta pojava standardna u Hedešinu; lako je moguće da je tako bilo i u doba nastanka dokumenata, a da su slučajevi *s o* poput *poštuвано* u predhodnoj rečenici – što je najčešće slučaj – posljedica utjecaja izvana. Ipak izgleda da se zanaglasni *o* opcionalno razlikuje od *u*. U sljedećim oblicima na primjer, *o* se ne može tumačiti utjecajem okolnog čakavskog: *uterpnol* (izvedeno od *trpjati* s nastavkom *-noN-;15), *va no dobu* ‘u to doba’ (12). Taj *o* potječe naime od **oN* pa bi se dakle u gradišćankohrvatskom čakavskom manifestirao upravo kao *u*.

U spisima iz Homoka nema glasa *u* umjesto nenaglašenog *o*, što se slaže s današnjom situacijom.

Nadalje, u Hedešinu, Homoku i Maloj Cenki nalaze se refleksi **oN*, *ě* i *b* po kojima se gradišćanski kajkavski razlikuje od okolnih hrvatskih govora:

- *roke* ‘ruke’ (6), *(je)sq* ‘oni su’ (15, 16);

²⁵ [30]Vidi Hadrovits 1974. U knjizi se opisuje 18. i 19. stoljeće, međutim književni gradišćankohrvatski je stariji.

²⁶ Uz sljedeće primjere navode se brojevi dokumenata. Brojevi 4 i 6 su iz Homoka, 9 iz Koljnofa, 12 iz Male Cenke, a ostali su iz Hedešina.

²⁷ U Maloj Cenki ne govori se više hrvatski. Ukoliko je autor dokumenta iz Male Cenke zaista podrijetlom iz tog mjesta, jasno je da je govor tog mjesta jako sličio hedešinskom. Govor Koljnofa je čakavski i spada u poljanački tip. Ostali govori tog tipa danas se nalaze s druge strane austrijsko-madžarske granice.

²⁸ Bilježenje suglasnika sam pojednostavio (nadalje također).

²⁹ [31]U izvoru pisano: *gimal*, *gimenovanj*.

³⁰ Nastavak za Isg danas je *-äm*. Ovdje potvrđeni *-um* mogao bi biti nastavak *-om*, npr. preuzet iz okolnih hrvatskih govora, izgovoren na "hedešinski način" (*s o > u*).

- *gorē* (nr. 5), *dēce* Gsg (i drugi oblici te riječi; 10, 12, 13), *človeka* (15), *ovdē* (16), *potřebčini* ‘nužda’ Lsg (i drugi oblici te riječi; 13), *odvetak*³¹ ‘potomstvo’ (16);
- (*je*)*sem* (6, 7, 15, 16), *jeden* (7, 8).

Tipičan za kajkavski je i oblik prijedloga *vu* (5, 8, 13, 14).

Ovi evidentno dijalektu svojstveni oblici mnogo se rjeđe pojavljuju nego oblici u kojima se prepoznaje utjecaj čakavkoga. Ako pogledamo reflekse **oN*, *ě* i *ь* uviđamo sljedeće:

- uz (*je*)*so* postoji i (*je*)*su* (4, 7, 8, 16);³² isto tako *sused* (1, 2, 4, 6, 7, 11-13);
- uz *gorē* postoji i *gorī* (2-5, 11, 14),³³ uz *dēce* također *dīca* (6, 11) i *dīte* (3, 11), uz *človeka* postoji i *človiku* Dsg (6, 16), uz *ovdē* i *ovdī* (15), uz *potřebčini* također *potribčini* (6), uz *odvetak* i *odvitak* (1, 16); nadalje *svitlosti* ‘svjetlost’ (5), *svitile* ‘svijetao’ (6), *navike* ‘zauvijek’ (7);
- uz (*je*)*sem* postoji (*je*)*sam* (2, 5, 7, 8, 10-16), uz *jeden* i *jedan/niedan* (2, 6, 12, 14; nadalje *staza* (6, 7), *dobar* (3)).³⁴

[32] Uz *vu* pojavljuje se redovito i *va*, a danas je *vu* u Hedešinu – ako nije naglašen - gotovo u potpunosti zamijenjen s *va* (u Homoku se usporedo koriste *vu* i *va*).

5.3.3 Elementi današnjeg govora preuzeti od susjednih dijalekata

Današnji govor posjeduje neke riječi s jasno prepoznatljivim nekajkavskim značajkama za koje valja pretpostaviti da su preuzete iz gradišćanskog čakavskog. Većinu ih nalazimo u Hedešinu koji je nešto bliže čakavskom području nego Homok. Tri leksema nadovezuju se na pojave opisane u 5.3.2: *sû*, *gôri* (isto vrijedi i za *dôli*) te prijedlog *va*. Nadalje u He i Ho postoje *crīkfa* ‘crkva’, a samo u He *ubīsīt* ‘objesiti’ (Ho *obēsīt*), *bīzat* ‘trčati’ (Ho *bēžat*), *prik* ‘preko’ (uz *prēk*, *prēk*; u Ho samo ovi oblici) i *līp* ‘lijep’ (Ho *lēp*), svi s *i* < **ě*.³⁵ Isti refleks jata postoji u određenim gramatičkim nastavcima, npr. *živīt* ‘živjeti’, *živīla*,³⁶ *razumīmo* ‘razumijeti’, *sālī* ‘selo’ Lsg, *žānī* ‘žena’ DLsg (sve He/Ho). Refleks (dugog) **oN*: nesvojstven dijalektu nalazimo u He *idû* (usporedi: Ho *idô*). Za cjelokupan popis vidi Houtzagers (1996: 121-124).

5.3.4 Elementi koji su samo prividno preuzeti od susjednih dijalekata

Postoje oblici u govoru koji na prvi pogled slične na oblike iz 5.3.3 te bi se mogli s njima pobrkati:

- Ponekad refleks *i* < **ě* jest osobina govora, naime u Hedešinu u prednaglasnim slogovima, npr. *dicê* Gsg He, usporedi *dēca* Nsg He/Ho, *dācê* Gsg Ho.³⁷
- Ponekad je refleks *u* iz **oN* i vokalnog *l* svojstven govoru, naime kada je kratak, npr. *mūka*, *jābuka* He/Ho.

U dijalektološkoj literaturi o Hedešinu i Homoku znalo se takve slučajeve netočno opisivati kao posljedice utjecaja obližnjih dijalekata. Tako se tom utjecaju pridavao veći značaj no što on uistinu ima.

U nekim publikacijama taj je efekt povećan navođenjem oblika koji ne pripadaju govoru Hedešina i Homoka, npr. *drugdir* ‘drugdje’, *nedilja* ‘nedjelja’

³¹ Glas *-a-* u zadnjem slogu (iz *ь*) nije osobina govora (usporedi *sem* i *jeden* u sljedećoj točki).

³² U He je *sû* danas uobičajen oblik.

³³ U He se danas taj prilog izgovara kao *gôri*, u Ho kao *gôri* i kao *gôrä*.

³⁴ U današnjem govoru He/Ho *stēza*, *dōbār*.

³⁵ [32]refleks *i* < **ě* pravilan je jedino kad je ispred naglaska i to samo u He (vidi 3.2 i 5.3.4).

³⁶ Glagol *vidīt* ‘vidjeti’ je iznimka: u He postoji *vidīt*, *vidīl*, u Ho još i *vidāt*, *vidāl*.

³⁷ Potpuno isto vrijedi za **ь*.

(umjesto *drugdêr, nadêja*),³⁸ *drîva* ‘drva’, *vrîme* ‘vrijeme’ (umjesto *drêva, vrêmä*).³⁹ Ta vrsta nesporednosti potpuno je razumljiva. Jasno je da stanovnici Hedešina i Homoka smatraju susjedne čakavske govore "prestižnijima" tako da je "spon[33]tana posudba" iz tih govora prilično uobičajena. Često sam imao prilike i osobno se uvjeriti u to, pogotovu u svojim ranijim dodirima s informantima.⁴⁰

5.3.5 Zaključak

U ograničenom broju slučajeva jasno se vidi utjecaj okolnih hrvatskih govora na govor Hedešina i Homoka. Tu se radi o oblicima koji pokazuju prepoznatljive značajke nesvojstvene tom govoru (vidi 5.3.3).

Kod drugih osobitosti koje taj govor dijeli s većinom drugih gradišćanskih govora⁴¹, taj utjecaj nije toliko evidentan:

(a) utjecaj je teoretski mogao ići i drugim smjerom;

(b) zajedničke značajke mogle bi biti posljedica susjedstva mnogih gradišćanskih govora još u staroj domovini (vidi također 5.2.1 pod (1)).⁴²

Ad (a) Na temelju materijala iz 5.3.2, 5.3.3 te zadnjeg odlomka u 5.3.4 to nije vjerojatno.

Ad (b) Prema dosadašnjim saznanjima nije uvijek moguće razlučiti zajedničke značajke iz razdoblja prije i poslije migracije.⁴³

Sveučilište u Groningenu, Nizozemska

[34] Literatura:

Belosztenez, J. 1740 *Gazophylacium, seu latino-illyricorum onomatum aerarium*. Zagreb. (Reprint-izdanje u dva sveska, 1972-73. Zagreb).

Bencsics, N. et al. (ed.) 1991 *Gradišćanskohrvatsko-hrvatsko-nimški rječnik*. Zagreb-Eisenstadt.

Brabec, I. 1970 "Hrvati uz Muru i Dravu te u Hedešinu", *Ljetopis JAZU* 74, 495-500.

Brabec, I. 1982 "Kajkavci u dijaspori", *Hrvatski dijalektološki zbornik* 6, 77-84.

Finka, B. (ed.) 1984-... *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*. Zagreb.

Habdelić, J. 1670 *Diktionar, ili Reči slovenske zveksêga ukup zebrane* Graz.

Hadrovics, L. 1974 *Schriftum und Sprache der burgenländischen Kroaten im 18. und 19. Jahrhundert*. Wien-Budapest.

³⁸ Neweklowsky 1982: 258.

³⁹ Brabec 1970: 500.

⁴⁰ [33]Zanimljivo je da u ovakvim slučajevima dolazi i do hiperkorekcije npr. *jačila* ‘pjevala je’ umjesto *jačila* (ispravan oblik kako u He/Ho tako i u ostatku Gradišća). Fonem *ć*, koji u He/Ho postoji samo marginalno (u suprotnosti s okolnim čakavskim) ovdje je hiperkorektno upotrijebljen.

⁴¹ To su gradišćanski kroatizmi primjenjivi i na govor He i Ho (vidi 5.3.1) kao i eventualne druge opće značajke koje dosad nisu navedene u literaturi.

⁴² Vidi Ivšić 1971: karte na str. 798, Neweklowsky 1978: 264-281.

⁴³ Zajednička lingvistička pozadina najprepoznatljivija je u vokabularu: mnogi leksemi zajednički svim gradišćanskim govorima mogu se naći u najstarijim kajkavskim rječnicima. Neweklowsky (1982: 262-263) navodi nekoliko desetaka iz Habdelića 1670, npr. *cucek* ‘pas’, *dekla* ‘djevojka’, *friško* ‘brzo’, *hiža* ‘kuća, soba’, *japa* ‘otac’, *jezero* ‘tisuća’, *oblok* ‘prozor’, *penezi* ‘novac’, *pevec* ‘pijetao’, *protuliće* ‘proljeće’, *štimam* ‘smatram’, *spameten* ‘pametan’, *tovaruš* ‘prijatelj’, *vankuš* ‘jastuk’, *zviranjek* ‘potok’ (način pisanja u nekim je primjerima prilagođen).

- Houtzagers, P. 1996 "The development of the Hidegség and Fertőhomok vowel system", *Studies in South Slavic and Balkan Linguistics* (= *Studies in Slavic and General Linguistics* 23), 111-142.
- Houtzagers, P. 1999 *The Kajkavian dialect of Hidegség and Fertőhomok* (= *Studies in Slavic and General Linguistics* 27).
- Ivić, P. 1961-62 "Prilog rekonstrukciji predmigracione slike srpskohrvatske jezičke oblasti", *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 4-5, 117-130.
- Ivić, P. 1990 "Prilog poznavanju govora kajkavskih naseljenika u okolini Šoprona", *Studia Slavica Hungarica* 36/1-4, 193-206.
- Ivić, P. et al. (ed.) 1981 *Fonološki opisi srpskohrvatskih-hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora, obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. Sarajevo.
- Ivšić, S. 1971 "Hrvatska dijaspora u 16. stoljeću i jezik Hrvata Gradišćanaca", *Izabrana djela iz slavenske akcentuacije*, 723-798. München.
- Jonke, Lj. 1949 "Dikcionar Adama Patačića", *Rad* 275, 71-175.
- Kolarič, R. 1973 "Govor dveh slovenskih vasi na madžarskem ob nežiderskem jezeru", *Južnoslovenski filolog* 30, 369-381.
- Kolarič, R. 1976 "Govor dveh slovenskih vasi na madžarskem ob nežiderskem jezeru. b) Hidegség", *Zbornik radova o A. Beliću*, 347-357. Beograd.
- Koschat, H. 1978 *Die čakavische Mundart von Baumgarten im Burgenland*. Wien.
- Lončarić 1982 "Prilog podjeli kajkavskoga narječja", *Hrvatski dijalektološki zbornik* 6, 237-246.
- Lončarić M. 1990 *Kaj – jučer i danas*. Čakovec.
- Lončarić M. 1996 *Kajkavsko narječje*. Zagreb. [35]
- Neweklowsky, G. 1969 "Die kroatischen Mundarten im Burgenland. Überblick", *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 15, 94-115.
- Neweklowsky, G. 1978 *Die kroatischen Dialekte des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete*. Wien.
- Neweklowsky, G. 1982 "O kajkavskim osobinama u nekajkavskim govorima Gradišća", *Hrvatski dijalektološki zbornik* 6, 257-263.
- Neweklowsky, G. 1989 *Der kroatische Dialekt von Stinatz. Wörterbuch* (= *Wiener Slavistischer Almanach, Sonderband* 25).
- Nyomárkay, I. 1992 "Gradišćanskohrvatske isprave u madžarskom državnom arhivu", *Forum* 31/1-2, 239-254.
- Pavičić 1953 *Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji* (= *Djela JAZU* 53). Zagreb.
- RHSJ 1880-1976 *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. 23 sveska. Zagreb.
- Skok, P. 1971-1974 *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. 4 sveska. Zagreb.
- Stromp, L. 1907 *Magyar Protestans Egyháztörténeti adattár*, vo. 6. Budapest.
- Šišić, F. 1915 *Hrvatski saborski spisi II*. Zagreb.
- Tornow, S. 1989 *Burgenländisches Dialektwörterbuch* (= *Balkanologische Veröffentlichungen, Band* 15). Berlin.

Összegzés

A tanulmány a nyelvjárás történeti változásainak kérdéseivel foglalkozik. A magánhangzók és azok fonetikai variabilitásának rövid leírását követően történik a magánhangzórendszer diakrón vizsgálata. A szláv alapnyelvvél való hangmegfelelések szabályosak, ugyanakkor eltérnek a ma ismert kajkáv dialektusokétól. Ez alátámasztja azt a hipotézist, mely szerint a nyelvjárás eredeti

helye a mai kajkáv terület perifériáján volt. Ez után következik az ismert hipotézis Hidegség és Fertőhomok lakóinak eredetéről.

[Here ends the Croatica publication from 2004]

Véleményem szerint jelenleg nem bizonyítható minden kétséget kizáróan ez a feltételezés, de hihető, elfogadható. Végezetül röviden bemutatom, hogy nyelvileg milyen módon hatottak a magyar és más horvát nyelvváltozatok Hidegség és Fertőhomok nyelvjárására.

Sažetak

U ovom članku raspravlja se o nekim pojedinostima u vezi s povijesnim razvojem govora. Nakon kratkog opisa samoglasnika i njihove fonetske varijabilnosti promatra se vokalni sustav iz jezično-povijesnog aspekta. Suglasnosti s vokalima u praslavenskom jesu doduše pravilne, ali odudaraju od drugih postojećih i poznatih kajkavskih govora, što je u suglasju s hipotezom po kojoj dijalekat potječe s rubnog dijela kajkavštine. Potom se analizira prihvatljivost najpoznatije hipoteze o podrijetlu stanovnika Hedešina i Homoka. Moje je mišljenje da je ta hipoteza uvjerljiva, iako se u ovom trenutku ne može neoborivo dokazati. Na koncu se razmatraju lingvistički utjecaji mađarskog i različitih varijanata hrvatskog na govor Hedešina i Homoka.

Summary

This article addresses a number of questions that are related to the historical development of the dialect. After a short description of the vowels and their phonetic variability the vowel system will be scrutinized from a diachronic point of view. The correspondences with Proto-Slavic vowels are regular but differ from those in other present-day Kajkavian dialects that are known to us. This agrees with the hypothesis that the original location of the dialect was peripheral with regard to the area where Kajkavian is spoken nowadays. After that the best-known hypothesis about the origins of the inhabitants of Hedešin and Homok is discussed. In my opinion this hypothesis cannot be proven beyond doubt at the present moment, but I consider it plausible for several reasons. Finally something will be said about the way in which the dialect was influenced by Hungarian and other varieties of Croatian.

Zusammenfassung

In diesem Aufsatz werden einige mit der historischen Entwicklung des Mundartes in Zusammenhang stehende Fragen erörtert. Nach einer kurzen Beschreibung der Vokale und ihrer phonetischen Variabilität wird das Vokalsystem vom sprachgeschichtlichen Standpunkt aus unter die Lupe genommen. Die Korrespondenzen mit den protoslawischen Vokalen sind zwar regelmäßig, weichen jedoch von vergleichbaren Korrespondenzen in den anderen uns bekannten heutigen kajkavischen Mundarten ab. Dies entspricht der Annahme, daß die Mundart aus der Peripherie des Kajkavischen stammt. Danach wird die bekannteste Hypothese in bezug auf die Herkunft der Bevölkerung von Hedešin und Homok besprochen. Obwohl die Hypothese im Augenblick nicht unwiderleglich beweisbar ist, ist sie meiner Meinung nach glaubhaft. Dazu werden einige Argumente hervorgebracht. Zum Schluß wird zur Sprache gebracht, auf welche Weise die Mundart von dem Ungarischen und der kroatischen Nachbardialekten sprachlich beeinflusst worden ist.

Opaske povodom diskusije na znanstvenom skupu

1. Prof. Mijo Lončarić u svom je predavanju izložio kako bi govor He i Ho mogao biti rezultat miješanja rubnih kajkavskih govora Velike i Međuriča s međimurskim kajkavskim. Pritom je posebno ukazao na reflekse praslavenskih vokala (isti je pristup ugrubo prikazan u jednom ranijem radu (Lončarić 1990)). Osobno smatram opravdanim da se vodi računa o mogućnosti podrijetla stanovništva He i Ho iz više krajeva. S druge strane mislim da se miješanjem dijalekata teško može objasniti komplicirani ali pravilni vokalni sustav (s obzirom na reflekse starih vokala). Zato bi me osobito zanimala jedna stupnjevita rekonstrukcija kao alternativa rekonstrukciji koju sam sâm predložio (1996). Na drugom sam mjestu (1999:29) već razmotrio neke povijesne detalje Lončarićeve teorije.

2. Kao što se i moglo očekivati, ni na ovome skupu nije nađeno neko zadovoljavajuće rješenje za problem podrijetla stanovništva He i Ho. Zato bih se usudio predložiti da se istraži mogućnost testiranja teorije Velike DNA analizom. Naravno, preduvjet je da se u Velikoj i Međuriču (ili u njihovoj okolini) može pronaći stari genetski materijal.